काश्यपोऽवत्सारः (१० क्षत्र-मनस-एवावद्-यजत-सध्रि-अवत्साराः, ११ विश्ववार - यजत-मायी - अवत्साराः, १२ अवत्सारेण सह सदापृण-यजत-बाहुवृक्त-श्रुतवित्- तर्याः, १३ सुतंभरश्च) ।विश्वे देवाः। जगती, १४-१५ त्रिष्टुप् ।

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदम्।
प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे॥ ५.०४४.०१

प्रत्नथा- पुराणा यथा। पूर्वथा- पूर्वे यथा। विश्वथा- सर्वे यथा। इमथा- इमे यथा। तथा। ज्येष्ठतातिम्- ज्येष्ठम्। बर्हिषदम्- दर्भासनस्थम्। स्वर्विदम्- स्वर्गविदम्। प्रतीचीनम्- अस्मदभिमुखम्। वृजनम्- बलिनम्। जयन्तम्- जयशीलम्। तम्- अमुमिन्द्रम्। आशुम्- क्षिप्रम्। गिरा- वाचा। दोहसे- धुक्ष्व। यासु- यासु सद्भावनासु। त्वं अनुवर्धसे ता इन्द्राय समर्पय ॥१ ॥

श्रिये सुदृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभामचोदते।
सुगोपा असि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्ऋत आस नाम ते॥ ५.०४४.०२

स्वर्विरोचमानः- स्वर्गे दीप्तस्त्वम्। अचोदते- अप्रेरकस्य। उपरस्य- मेघस्य स्थैर्योपलक्षितस्य। सुदृशीः- सुदर्शनानि। याः- यानि। आपः- जीवोदकानि सन्ति तानि। ककुभाम्- सर्वासां दिशां मध्ये। श्रिये- श्रयणाय प्रेरको भव। सुगोपा- शोभनगोप्ता। असि- भवसि। दभाय- दम्भनाय। नासि। सुक्रतो- शोभनप्रज्ञ। ऋते- प्रकृतिनियतिभूतसत्ये। ते- तव। नाम- नामोपलक्षितमन्त्रः। मायाभिः- प्रज्ञाभिः। परः- श्रेष्ठः। आस- आस्ते ॥२ ॥

अत्यं हविः सचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः।
प्रसर्स्राणो अनु बर्हिर्वृषा शिशुर्मध्ये युवाजरो विस्रुहा हितः॥ ५.०४४.०३

Dr. Rangaji

अत्यम्- अतनार्हम्। सत्- सत्यभूतम्। धातु- धारकम्। हविः- हविः। सचते- सङ्गच्छति। सः- असौ। होता- देवाह्वाताग्निः। अरिष्टगातुः- अहिंसितमार्गः। सहोभरिः- सहनशक्तिधारकः। बर्हिःअनु प्रसस्त्राणः- सरन्। वृषा- वर्षकः। शिशुः- वत्सः। युवा- तरुणः। अजरः- जरारहितः। विस्रुहा- ओषधीनाम्। मध्ये। हितः- निहितो राजते ॥३॥

प्र व एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मै यम्य ऋतावृधः।
सुयन्तुभिः सर्वशासैरभीशुभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे मुषायति॥ ५.०४४.०४

एते- इमे। वः- तव। सुयुजः- सुयोगाः। नीचीः- प्रवणाः। यम्यः- नियमिता रश्मयः। अमुष्मै- यजमानाय। ऋतावृधः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यवर्धकाः। सुयन्तुभिः- शोभनगन्तृभिः। सर्वशासैः- विश्वशासकैः। अभीशुभिः- स्वरश्मिभिः। क्रिविः- कर्ताग्निः। नामानि- मन्त्रान्। प्रवणे- नमस्कारपूर्वे यज्ञे। मुषायति- गृह्णाति ॥४॥

संजभुराणस्तरुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः।
धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवो अध्वरे॥ ५.०४४.०५

तरुभिः- वृक्षैर्भौमभोगैः। चित्तगर्भासु। सुतेगृभम्- निष्पन्नम्। वयाकिनम्- लतामयं भौमभोगमयमिति भावः। रसम्। सञ्जभुराणः- गृह्णन्। सुस्वरुः- महातेजाः। धारवाकेषु- मन्त्रधारकेषु। ऋजुगाथ- सत्यमार्ग। वर्धस्व। अध्वरे- ध्वररहितकर्मणि। जीवः- प्राणधारकः सन्। पत्नीः- पालयित्रीः शक्तीः। अभि- आभिमुख्येन। वर्धस्व- वर्धय ॥५॥

यादृगेव ददृशे तादृगुच्यते सं छायया दधिरे सिध्रयाप्स्वा।
महीमस्मभ्यमुरुषामुरु ज्रयो बृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः॥ ५.०४४.०६

यादृग्रूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते। यथार्थमेवोच्यत इति भावः। अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम्। महीम्- महतीम्। उरुषाम्- बहुदात्रीं शक्तिम्। उरु- विस्तृतम्। ज्रयः- वेगम्। बृहत्- महत्। सुवीरम्-

Dr. Rangaji

शोभनवीर्यम्। अनपच्युतम्- अपतितम्। सहः। छायया- शैत्येन। सिध्रया- साधिकया दीप्त्या। अप्सु- मूलशक्तिधारासु। सम्- सम्यक्। दधिरे- धृतवन्तः ॥६॥

वेत्यग्रुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः।
घ्रंसं रक्षन्तं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावसुः॥ ५.०४४.०७

अग्रुः- अग्रगामी। जनिवान्- शोभनजन्मवान्। समर्यता- समरकामेन। मनसा- चित्तेन। कविः- क्रान्तदर्शी। सूर्यः। स्पृधः- स्पर्धमानान्। अति- अतिक्रम्य। वेति- गच्छति। घ्रंसम्- दीप्तम्। रक्षन्तम्- पालयन्तम्। गयम्- देवगृहम्। विश्वतः- सर्वतः। परि- परिचरेम। स्वावसुः- आत्मसम्पद्वान्। अस्माकम्- नः। शर्म- सुखम्। वनवत्- यच्छतु ॥७॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुना ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते।
यादृश्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत्॥ ५.०४४.०८

अस्य- एतस्य। यतुनस्य- चरतः सूर्यस्य। केतुना- प्रज्ञया। ज्यायांसम्- श्रेष्ठम्। ऋषिस्वरम्- सूक्ष्मदर्शिस्तुतमग्निम्। यासु- यासु स्तुतिषु। ते- तव। नाम। चरति। ताभिस्त्वां स्तौति यजमानः। यादृश्मिन्- यादृशे कामे। धायि- धत्ते। तम्- तादृशं कामम्। अपस्यया- कर्मणा। विदत्- विन्दते। यः। स्वयम्। वहते। सः- असावग्निः। अरं करत्- मण्डयति ॥८॥

समुद्रमासामव तस्थे अग्रिमा न रिष्यति सवनं यस्मिन्नायता।
अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पूतबन्धनी॥ ५.०४४.०९

आसाम्- अपां मूलशक्तिधाराणामाधारभूतम्। समुद्रम्- हृत्समुद्रम्। अग्रिमा- मम मुख्या भावना। अव तस्थे। यस्मिन्। आयता- मम भावना विस्तृता तत्। सवनम्- सम्भजनम्। न। रिष्यति- हिंसितं भवति। यत्र। पूतबन्धिनी- शोधनकरध्यानवती। मतिः। विद्यते- भवति। अत्र। क्रवणस्य- कर्तुः। हार्दि- हृदयगतं भावनम्। न। रेजते- कम्पते ॥९॥

स हि क्षत्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रैः।

Dr. Rangani

अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्ध्यम्॥ ५.०४४.१०

सः- असौ। हि- खलु। मनसस्य- चित्तवृत्तिनिरोधस्य। मननं स्यतीति मनसः। क्षत्रस्य- बलस्य। चित्तिभिः- भावनाभिः। एवावदस्य- एवंवादिनः। इदमित्थमिति निर्णययुक्तस्य। यजतस्य- दानशीलस्य। सध्रेः- योग्याचरणस्य। समीचीनमंचतीति सध्रिः। अवत्सारस्य- गोप्तृप्रपन्नस्येति वैदिककोशः। रण्वभिः- रमणीयाभिः। चित्तिभिः- भावनाभिः। विदुषा- ज्ञानिना। अर्ध्यं- समर्धनीयम्। शविष्ठम्- बलिष्ठम्। वाजम्। स्पृणवाम- पूरयाम ॥१० ॥

श्येन आसामदितिः कक्ष्यो३ मदो विश्ववारस्य यजतस्य मायिनः।

समन्यमन्यमर्थयन्त्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमन्ति ते॥ ५.०४४.११

विश्ववारस्य- सर्वैर्वरणीयस्य। यजतस्य- पूज्यस्य दानशीलस्य। मायिनः- प्राज्ञस्य। कक्ष्यः- श्रेणीगतः। अदितिः- अदीनः। श्येनः- शंसनीयगतिः पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। आसाम्- अपां मूलशक्तिधाराणाम्। मदः- हर्षदो रसो भवति। एतवे- तं रसमनुभवितुम्। अन्यमन्यम्- अन्योन्यम्। ते- अमी यजमानाः। सम्- सम्यक्। अर्थयन्ति- याचन्ते। विषाणम्- विशेषदम्। परिपानम्- रसानुभवम्। अन्ति- अन्तिके। विदुः- जानन्ति ॥११ ॥

सदापृणो यजतो वि द्विषो वधीद्बाहुवृक्तः श्रुतवित्तर्यो वः सचा।

उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदीं गणं भजते सुप्रयावभिः॥ ५.०४४.१२

सदा- सततम्। अपृणः- दाता। यजतः- पूज्यः। बाहुवृक्तः- बाहुभ्यां देवेभ्य आसनकल्पयिता। श्रुतवित्- श्रुतिवित्। तर्यः- तारक इति वैदिककोशे। वि- विशेषेण। द्विषः- द्वेष्टॄन्। वधीत्- अवधीत्। यत्- यदा। ईम्- एतम्। गणम्- देवगणम्। सुप्रयावभिः- सुष्ठु मिश्रयद्भिः स्तवैः। भजते- सेवते। तदा। सः। उभा वरा- ऐहिकामुष्मिके। प्रत्येति- अभिसरति। भाति च ॥१२ ॥

सुतम्भरो यजमानस्य सत्पतिर्विश्वासामूधः स धियामुदञ्चनः।

भरद्धेनू रसवच्छिश्रिये पयोऽनुब्रुवाणो अध्येति न स्वपन्॥ ५.०४४.१३

Dr. Ranganji

यजमानस्य। सुतंभरः- निष्पादितरसनिर्वाहकः। सत्पतिः- सतां पालकः। सः- असौ। विश्वासाम्- सर्वासाम्। धियाम्। ऊधः- उद्धतं फलम्। उदञ्चनः- ऊर्ध्वमुद्गमयिता। धेनुः- गौः। रसवत्- रसयुक्तम्। पयः। भरत्- धारयति। शिश्रिये- श्रयति। न स्वपन्- जागरणशीलः। अनुब्रुवाणः- मन्त्रानुसन्धानं कुर्वाणः। अध्येति ॥१३॥

यो जागार तमृचः कामयन्ते यो जागार तमु सामानि यन्ति।
यो जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः॥ ५.०४४.१४

यः। जागार- जागरणशीलः। तम्। ऋचः। कामयन्ते- इच्छन्ति। यः। जागार- जागरणशीलः। तम्। सामानि। यन्ति- अभिसरन्ति। यः। जागार- जागरणशीलः। तम्। सख्ये- मैत्र्याम्। तव- ते। अहम्। अस्मि- भवामि। इति। न्योकाः- शरण्यः। सोमः। आह- अवदत् ॥१४॥

अग्निर्जागार तमृचः कामयन्तेऽग्निर्जागार तमु सामानि यन्ति।
अग्निर्जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः॥ ५.०४४.१५

अग्निः। जागार- जागरणशीलः। तम्। ऋचः। कामयन्ते- इच्छन्ति। अग्निः। जागार- जागरणशीलः। तम्। सामानि। यन्ति- अभिसरन्ति। अग्निः। जागार- जागरणशीलः। तम्। सख्ये- मैत्र्याम्। तव- ते। अहम्। अस्मि- भवामि। इति। न्योकाः- शरण्यः। सोमः। आह- अवदत् ॥१४॥

Dr. Rangaji